

Globalizáció és jogszociológia

Szerző: NAGY Zsolt

Affiliáció: egyetemi docens, SZTE ÁJK Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet

Rovat: Jogszociológia

Rovatszerkesztő: BENCZE Mátyás

Lezárás dátuma: 2025.11.27

Idézési javaslat: NAGY Zsolt: „Globalizáció és jogszociológia” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYÖK Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Jogszociológia rovat, rovatszerkesztő: BENCZE Mátyás) <http://ijoten.hu/szocikk/globalizacio-es-jogszociologia> (2026). Konkrét szöveghelyre való hivatkozáshoz javasoljuk a szövegbeli bekezdésszámok használatát, pl. [8] vagy [12]–[18].

Kronológiai szempontból – egyáltalán nem meglepően – a legújabb jogszociológiai (mellesleg jogelméleti, tételes jogi, szociológiai, politikatudományi, gazdaságtudományi stb.) irányvonalnak tekinthető a globalizáció kérdésköre. Annál is inkább, mert ez a terület áll a legközelebb a jogi pluralizmushoz vagy a jogi kultúrák tanulmányozásához. Itt természetesen az „alaptudomány” a szociológia, illetve a közgazdaságtan, hiszen maga a globalizáció kérdése, sőt „léte” sem tisztázott, s a szociológia tudományágán belül a mai napig erősen vitatott; vagyis a jogszociológiának óhatatlanul össze kell hangolnia magát más szakszociológiákkal, különösen például a gazdaságszociológiával, politikai szociológiával, illetve különféle, a társadalom egyes kulturális intézményeit kutató társadalomtudományi ágakkal. Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy kifejezetten jogi szempontból a társadalomtudományi megközelítések „meglehetősen határozatlannak és bizonytalanoknak mutatkoznak”. Ez mellesleg a jogszociológia szempontjából talán a leginkább problematikus, hiszen egyrészt a jogtudomány szokásaihoz közel álló dogmatika kérdései kerülnek fókuszpontba, esetleg megkérdőjeleződhetnek, illetve ellenállást válthatnak ki, másrésztől társadalomtudományos módszerekkel reflektál jogi, jogászai kulturális kérdésekre.

Tartalomjegyzék

- 1. A globalizáció szociológiai problémái**
- 2. A globalizáció jogszociológiai kérdései**
 - 2.1. A határokon átívelő jogászai aktivitás
 - 2.2. A jogi eljárások új rendje
 - 2.3. A jogászai professzió és annak szocializációja a globális világban
- 3. A jog változása és a globalizáció összefüggései**
- 4. JEGYZETEK**

1. A globalizáció szociológiai problémái

[1] A globalizáció társadalomtudományi megközelítései többé-kevésbé három irányzatot fognak át.^[1]

- Ad1. Az úgynevezett hiperglobalizmus, mely szerint a nemzeti gazdaságot, kultúrát stb. felváltja egyfajta nemzetközi transznacionális pénzügyi, intézményes stb. háló.^[2]
- Ad2. Az átalakuláspártiak, akik szerint a jelenlegi integrációs mechanizmusok precedens nélküliek, s ezzel párhuzamosan a politikai, jogi hatalmi kérdések, legyenek azok lokálisak, nemzetiek vagy nemzetközi, a köztük lévő határok elvékonyodnak, elmosódnak. Mindkettőben az a közös, hogy a globalizáció minden hatását földrajzi, nemzeti határon átívelőnek gondolják.
- Ad3. A szkepticizmus, ami szerint a nemzetközi együttműködések tekintve semmi különbség nincs a korábbi, például az 1914 előtti állapotokhoz képest, vagyis a globalizáció csupán egy mítosz.^[3]

[2] Még egyszer visszatérve a nemzeti keretek között folyó gazdasági tevékenységre és egyéb társadalmi mozgásokra: feltehetően a hatalom felfelé és lefelé történő átcsoportosításának is tanúi lehetünk. Mivel egyfelől megjelennek a nemzetek feletti organizációk, kommunikációs rendszerek stb., amelyek kívül maradnak a nemzeti kormányok ellenőrzési mechanizmusain. Erre az ellenőrzésre egyébként sem lenne meg a megfelelő erőforrásuk, másfelől megnő a nemzetközi, globális megállapodások és intézmények (amelyek maguk is nemzetek feletti) szerepe,^[4] ami szintén a nemzetek feletti hatalom erősödéséhez vezet. Mindkét – egyébként párhuzamosan alakuló – trend természetesen a nemzeti hatalom csökkenését eredményezi,^[5] vagyis „a nemzetállam, úgy tűnik erodálódik [... és] a pusztító erők transznacionálisak”.^[6]

[3] Jelen esetben, jelen szócikk szempontjából

globalizáció alatt azt a társadalmi folyamatot értjük, miszerint a különböző társadalmi szférákon (alrendszerek, mezők) belüli azok közötti interakciók a korábbiakhoz képest oly mértékben felgyorsultak, sűrűségük oly szinten növekedett, hogy az immáron a rendszerek minőségi változását eredményezte, továbbá a rendszerek határainak elhalványulását is indukálta.

A kommunikáció, az információcsere, melyek eddig a társadalom életében perifériálisabb szerepet játszottak központi kérdéssé váltak és ezek a tényezők gyökeresen módosították a meglévő intézményeket (jog, gazdaság, pénzügy, árutózsde, kultúra, család stb.), illetve újak létrejöttéhez is vezettek (nemzetközi szervezetek, mozgalmak, modern tőzsde, kereskedelmi képviselők proliferációja stb.), mindez pedig az individuumokra és az emberi közösség egészére is társadalmi tényként hatnak.

2. A globalizáció jogszociológiai kérdései

[4] Végül itt léphet, illetve lépett be – noha talán még mindig marginálisan – a jogszociológia, amely vizsgálhatja a társadalomban végbemenő kulturális változásokat, továbbá a spontán és tudatos normaváltozásokat, illetve az ezekre adható válaszokat, azok jelentőségét, mértékét, „hasznosságát” stb. Mindemellett kutatások készülhetnek arról, hogy a jog pro és kontra milyen mértékben jelent indukáló vagy redukáló faktort a globális folyamatok szempontjából. A jogszociológia szempontjából a globális folyamatok tekintetében természetesen többféle kutatási irányt és ezzel együtt felfogást találhatunk:

1. egyrészt, amelyek a jogász hivatás határokon átívelő aktivitását hangsúlyozzák,
2. másrészt a jogi eljárások és szabályok egyfajta „új rendjét” helyezik előtérbe,
3. harmadrészt érdemes kitekinteni a globális folyamatokkal kapcsolatosan az állam szerepére, illetve az ahhoz köthető jogászságot és azok képzését illető megfigyelésekre.

2.1. A határokon átívelő jogász hivatás

[5] Az első állásponton belül is természetesen többféle hipotetikus előfeltevések találhatók.

Mindenekelőtt ebben a „kategóriában” leginkább elterjedt gondolati fonal a következő, elsősorban tételes jogi diszciplínák körül orientálódnak

- nemzetközi közjog (->a nemzetközi jog és a magyar jog viszonya),
- nemzetközi magánjog (->a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga),
- kollíziós jog és az annak megfelelő minősítés (->minősítés),
- összehasonlító jog és a különböző jogrendszerek kérdése (->a jogrendszerek osztályozása).

Már csak a jogi tárgyak megnevezéséből is kitűnik, hogy olyan kérdések kerülnek terítékre, amelyek függetlenek a nemzeti szuverén hatalomtól, vagy – ha tetszik – felülemelkednek a szuverén hatalmon.

[6] Ad 1. E modell szerint a nemzetközi közjog olyan jogi kereteket ad, mely ellátja (háború és béke esetén is) azokat a kormányzati interakciókat, amelyek államok, illetve nemzetközi szervezetek között felmerülhetnek. Ezek történhetnek persze a hagyományos nemzetközi jogi kapcsolatok keretei között (diplomáciai kapcsolatok, diplomáciai védelem stb.), de történhetnek úgynevezett kormányközi szervezetek keretei között is. Ez utóbbi pedig azért is érdekes, mert minden ilyen szervezet megalkotja saját rendszerét, intézményeit és saját jogi rendjét (mely persze elvileg nem térhet el a nemzetközi jogi szabályoktól, szokásoktól). Sőt, az ilyen szervezetek kvázi jogalkotási hatalommal bírnak, mely hatalom természetesen fejleszti a nemzetközi jogot, egyúttal meghatározza saját működésének normáit is. A nemzetközi magánjog szintén egy jelentős jogi eleme lehet a globális folyamatoknak, hiszen önmagában megmutatja a határokon átívelő folyamatokat, amely elsősorban nem állami résztvevőket, hanem különböző jogi személyeket és természetes személyeket érint. Ez három kérdés körük artikulálódik:

- a nemzeti jogrendszerek konfliktusainak valamiféle feloldása,
- irányadó szabályokkal látja el azokat az ítélkező fórumokat, elsősorban a bíróságokat, hogy olyan ügyekben járjanak el, melyek nem az adott ország területén történtek,
- végül a nemzetközi magánjog elősegíti, hogy valamely hatóság döntését más országokban is elismerjék, illetve végrehajtásához segítséget nyújtsanak.

Ugyan a nemzetközi magánjognak még mindig territoriális eredete van, de már kétségkívül határokon átívelő relevanciájú.^[7] Az összehasonlító jog pedig elsősorban – e szempontból legalábbis – azt mutatja meg, hogy a különféle jogrendszerek hogyan és miért eredményezhetnek hasonló vagy éppen ugyanolyan döntéseket. Amiből egyenesen következik a különböző nemzetek jogainak és jogi eljárásainak összehasonlítása, pedig szintén következik a határokon átnyúló jogi interakciók többszöröződése, továbbá – többek között – ebből eredeztethető a jogi rendszerek és szabályozások magasabb fokú integrációja. Erre a leginkább praktikus példát az Európai Unió szolgáltat, mivel bármilyen hihetetlennek tűnik, de egyfelől a központi szabályozások (irányelvek, ajánlások stb.), másfelől a különféle jogalkotási döntésekre való „egymásra figyelés” közelebb hozza a normarendszereket, és ennek tudományos alapját az összehasonlító jog és a jogszociológia teremti meg. William Twining szavai szerint:

a globalizáció megköveteli egy általános jogtudomány újraélesztését és a jog-összehasonlítás globális aspektusok szerinti újragondolását. Melynek eredménye egy teljesebb, a globális jogról szóló világkép kialakítása.^[8]

[7] Ad 2. Még mindig a jogászai hivatások határokon átívelő folyamatoknál maradva, kutatások történnek a jogi praxis pragmatikus változásainak kérdései körül artikulálódó gondolati szálon, az államon kívüli szinten megvalósuló, elsősorban üzleti szabályzatokon alapuló regulatív rendszer körül. Három eklatáns példát érdemes megemlíteni.

[8] Elsőként az üzleti élet szokásainak és inentől kezdve – ha tetszik – szabályainak harmonizációja, illetve a közös gyakorlatot folytató nemzetközi szervezetek vagy transznacionális cégek általi

általános normáinak létrejötte, meghozatala következett. szabályozások sok esetben törvényi erőt is kaphatnak.^[9]

[9] A második példa inkább az informális professzionális szokások megjelenésével kapcsolatos, amelyek nemcsak egymás között érvényesülnek, de még – amennyiben nem precedens-, illetve törvényellenesek – bíróság előtt is érvényesíthetők; vagyis végső soron a jogi ügyek „nemzetközi, de mégis lokális szintű megoldása” kerül előtérbe.

[10] A harmadik példa egyfajta delokalizált eljárás, ami ebben az esetben nem más, mint az arbitráció. Egy a feleken kívüli nemzet bíráiból álló döntőbizottság, melynek a felek (az eljárásban résztvevő különböző országok állampolgárai, cégei, vagy éppen az államok) alávetik magukat az arbitrációs bizottság döntésének.^[10] tehát szerződő felek egy potenciális konfliktus kialakulása esetére az általuk kiválasztott választottbíró eljárásának alávetik magukat; s ez a folyamat – már csak a konformitás miatt is – egyre általánosabbá válik. Így az újonnan alakuló jogrend próbálja kivonni magát mind a nemzeti, mind pedig a nemzetközi jog szabályai alól, és egy autonóm joggyakorlat bevezetésén fáradozik.^[11] „A kialakuló világjogrend tekintetében Teubner szerint [...] a nemzet-állammal és a nemzetközi politikával szemben ma a világtársadalomnak különböző szektorai alakulnak ki, amelyek sajátos globális jogrendeket hordanak ki magukból. Megjelentek az »állam nélküli világjog« kezdeményei, tendenciái.”^[12]

[11] Ad 3. Ezt a gondolati irányt egyetlen eklatáns példával lehet kifejezni: ez maga az Európai Unió, vagyis a szupranacionális jog létrejötte és „felemelkedése”. Amit nem lehet egyértelműen nemzetközi jognak nevezni, ugyanakkor – a nemzeti jogrendtől némileg függően – felülemelkedik a nemzeti szuverenitáson is. Vagyis, ha tetszik, egyfajta exkluzív kompetenciája van a tagállamok jogrendszer felett, egy nemzeti territorialitás feletti jogrend, ami újrarendezi a meggyökeresedett jogi gondolkodást. Mi több, az EU sok esetben közvetlenül beavatkozhat azokban az esetekben, amikor a tagállam nem, vagy nem megfelelően teljesíti az előírt normát.

[12] Ad 4. A következő a különféle multilaterális szervezetek és azok normarendszereire vonatkozó ismeretszerzések: például az ENSZ keretei között lévő szervezetek, így a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO), továbbá a második világháború után létrehozott, elsősorban az emberi jogokat védő multilaterális organizációk (nemzetközi ökonómiai szervek, nemzetközi környezetvédelmi szervek stb.).

[13] Ad 5. Ebben a gondolati szálban – egyébként empirikusan, számszerűen bizonyíthatóan – pedig elsősorban a különféle multilaterális egyezmények sokasodása és a nemzetek feletti organizációk szerepének erősödése jelenik meg. Amire talán a leglátványosabb példát jelentik azok a jogi normák, amelyek a második világháború utáni emberi jogok megjelenésében és különféle szabályozásokban való deklarálásában jelentek meg. De ide tartozik a nemzetközi munkajogi szabályozások és az ILO léte, illetve a nemzetközi gazdasági szabályok megjelenése is.

[14] Ad 6. Meglepőnek tűnik, de a jogszociológiai vizsgálatok, már csak numerikus alapokon is, kimutatták, hogy elkezdődött a nemzeti, illetve regionális jogok és a nemzetközi normák harmonizálása, mely lényegében egy új jogterületet kezd megteremteni. Erre legjobb példát a különféle nemzetközi gazdasági szervezetek jelentenek. A különféle jogok adaptálására pedig csupán néhány példa: az 1980-as *Bécsi Egyezmény* (*The United Nations Convention on Contracts for the International Sales of Goods*); az Egységes Kereskedelmi Kódex második szakasza, melyet a legtöbb amerikai állam hatályba léptetett; az amerikai alkotmány hatása a jogalkalmazásra; továbbá a WTO és a NAFTA létrehozása. Ezzel szoros korrelációban pedig egyre nagyobb teret nyernek a különféle kereskedelmi szokások (például az üzleti tervek jelentősége, ami meghaladja a hatóság elírások, ellenőrzések stb. relevanciáját), szabványok, a nemzeti jogalkotáshoz nem kapcsolódó flexibilis normák, különféle nem állami (vagyis nem delegált szuverén általi) döntéshozók alkotta precedensek, illetve atipikus szerződések szabályrendszere.^[13]

2.2. A jogi eljárások új rendje

[15] A jogi eljárások új rendje és metodológiája és a globalizáció összefüggéseiben belül is természetesen többféle elképzelést találhatunk. Ebben az esetben sokkal inkább nem a „hivatalos” jogi szabályozások kerülnek fókuszpontba, hanem az informális, „nem hivatalos” regulák, mint például a gazdasági szokások, professzionális értékek, „megcsontosodott” jogi jellegű szokások stb. S mint az előzőekben is láthattuk, itt is többféle irányzat található.

[16] Ad.1. Mindenekelőtt az empirikus narratíva mögött egy olyan „szellemiség” bontakozik ki, amely újradefiniálja a jogi és állami szuverenitást és integritást. E megközelítésből három elem emelhető ki:

- először is a jogrendszer és a földrajzi értelemben vett territorialitás kapcsolata,
- másodsorban a globálisan megjelenő gazdasági folyamatoknak köszönhetően a jogi és gazdasági hatalom közötti viszony, illetve annak változása,
- végül pedig, hogy miképpen lehet a demokratikus viszonyokat és az emberi méltóságot megőrizni egy globális társadalom és gazdaság keretei között.

[17] Az első felvetés kétirányú trendet takar. Egyrészt megfigyelhető a jogi szabályozások decentralizációja, párhuzamosan a lokális, szubszidiárius szabályozások – számszerűen kimutatható – növekedésével. Lokális szinten egyébként gondolhatunk egyszerű helyi közösségekre, városra, megyére, de akár nemzeti vagy regionális, illetve multilaterális szervezetekre is. Vagy ahogy Neil MacCormick fogalmazott, ebben az esetben nem a szabályozások hierarchiájáról van szó, hanem sokkal inkább „egymást átfedő jogszerű normák komplex interakciójáról”.^[14] Tehát a nemzetállami szabályozások szükségképpen erodálnak. Ennek következtében egyre inkább szükségessé válik a bilaterális vagy multilaterális szintű „határokon átívelő” jogszolgáltatás, illetve a már meglévő, hasonló intézmények jogkörének növelése.

[18] Ami a második, illetve harmadik trendet illeti, eszerint a jog delokalizációja, pontosabban a szupranacionális szabályok aktivitásának növekedése figyelhető meg, amelyek elsősorban kormányközi szervezetek normatíváin keresztül érvényesülnek. (Gondoljunk csak az Európai Unió közvetlenül érvényesülő irányelveinek számszerű sokszorozódására, amelyek már-már az abszolutisztikus monarchiák dirigista felfogásával vetekednek.) Ebben az esetben olyan, nem kormányok által irányított vagy kormányközi organizációkról van szó, melyek „területek feletti” (*supta-territorial*) jogi normatívákat hoznak létre, illetve alkalmaznak. Mindez – főleg, ha figyelembe vesszük a globalizáció gazdasági dimenzióját – egyfajta globális jogi pluralizmushoz vezet. S akkor elegendő csak a különféle – egyébként világméretű, illetve a világot behálózó – mozgalmakra gondolni, mint a feminista vagy környezetvédelmi szervezetek, de ide tartoznak a különféle kereskedelmi szövetségek is. Utóbbiak, különösen az Egyesült Államokban, elsősorban a lobbirendszereken keresztül meglehetősen komoly befolyást gyakorolnak az állami, politikai intézményekre.^[15] Az ilyen, egyébként eredetileg lokális mozgalmak természetesen előbb-utóbb kapcsolatba kerülnek/kerültek egymással, s így a párbeszéd és az elvek ütköztetésén és harmonizálásán keresztül egy nemzetközi és meglehetősen demokratikus regulatív rendszer jelenhet/jelenik meg.^[16] Az ilyen szervezetek száma pedig máris meglehetősen nagy, s évről évre növekszik, ugyanakkor ezzel párhuzamosan a normák közti konfliktusok száma is növekedést mutat.^[17]

[19] Ad 2. A jogi metodológián belüli következő intellektuális irányvonal leginkább a területek feletti jogi megközelítésként aposztrofálható, amit Philip C. Jessup már 1956-ban „transznacionális jogként” határozott meg. Eszerint a nemzetközi jog, illetve a nemzetközi jogforrások indukálói lehetnek egy olyan regulatív rendnek, amelynek eredménye egyetlen jogrendszer, ami legalábbis a gazdasági és pénzügyi tranzakciókat sokkal hatékonyabbá teszi. Vagyis egyfajta – mellel már a középkorban is használt – univerzális kereskedelmi jogról (*Lex Mercatoria, Law Merchant*) van szó. Ahogy Günter Teubner vélte, kialakulóban lehet egy olyan „jogi prototípus”, ami már nem hasonlítható egyetlen nemzet jogára, sem pedig a nemzetközi jogi normákra. Forrásai inkább olyan

– már csupán számszerűség alapján is megmutatható – csoportosulások, amelyek saját rendszerükön belül hozzák létre saját specifikus – már említett – jogi prototípusaikat. Ez az új kereskedelmi jog olyan normatív rendszert képez, ami mindenképpen kívül áll a formális állami jogon. De nemcsak a kereskedelemről vagy az üzleti érdekekről van szó, hiszen ezek a szabályok érinthetik például az emberi jogokat is. Például Teubner szerint a vállalkozások és a szakszervezetek minősülnek domináns „jogalkotóknak” a magánszektorban. A műszaki szabványosítás és a szakmai önszabályozás a világszintű koordináció felé tendálnak, mindezt pedig minimális hivatalos beavatkozás mellett tehetik. Emellett az emberi jogi rezsim is globalizálódott.^[18] (Ahogy Boaventura De Sousa Santos írta, a globális emberi jogok létrehoztak egy kozmopolita morális normarendszert, vagy a globális oktatás szféráját is.)^[19]

[20] Ennek az új jogi szintnek a „kulcsa” a jogalkotás centrumának áthelyeződése. Valószínűsíthető, hogy a jogalkotás központja ebben az esetben már nemcsak, hogy nem a nemzeti parlament, vagy egyes globális szervezetek, illetve kormányközi szervek, hanem ez a centrum egyszerűen áttevődik a közjogtól a magánjog irányába: magánigazgatás, magánjogalkalmazás. (S ha erre empirikus példát akarunk hozni, elég csupán megnézni a transznacionális óriásvállalatok szabályait és azok alkalmazását, illetve, hogy ezek a normák az összpopuláció milyen óriási hányadára terjednek ki.) Ugyanakkor ez persze nem jelenti a közjog teljes eltűnését, inkább a kétféle jogrend közti megkülönböztetés elhalványulását, a két szféra egymáshoz közeledését. Vagyis a jogszociológiai trendből az következik, hogy államelméleti és jogelméleti szempontból az állam többé már nem a jog központi eleme, de azt sem lehet mondani, hogy diszfunkcionálissá vagy funkció nélkülivé válik. Végül tulajdonképpen kimondható, hogy a hagyományos állami jogszabályok leginkább a már meglévő kontraktuális megállapodások, vagy akár érdekek, illetve értékek közötti viták eredményeképpen létrejött konvenciók „ünnepélyes” deklarációjának lennének tekinthetők.^[20]

[21] Ad 3. Ez az irányvonal a plurális jog elemeiből indul ki, ezért talán „a globalizáció és a jog pluralizmusaként” határozható meg. Ebbe a koncepcióba tartozó jogszociológiai kutatások a jogi pluralizmushoz hasonlóan a kolonizált társadalmak jogi relevanciával bíró normáinak kutatásaiból indulnak ki. Ezekben a gyarmatosított társadalmakban, amellett, hogy bizonyos társadalmi szférákban, intézményekben fennállt, illetve sok esetben fenn is maradt a gyarmatosítók jogának dominanciája, a gyarmattartók joga befolyásolta a hagyományos normarendet is. Ugyanakkor más társadalmi szférákban – noha a „külső” jogi influenza éreztethette hatását – a tradicionális normarend erősebben megmaradt, illetve az informális szokásjog is tovább működött (lásd a hindu vagy az iszlám jogot). Azért, hogy az egész rendszer működőképes legyen, szükséges volt a koloniális jogot fejleszteni, változtatni, többek között úgy, hogy a hagyományos normákat elismerték, és képesek voltak definiálni saját jogrendszerük hatásainak határait, aminek következtében megóvták a jogrendszer pluralitását. Természetesen azért, hogy egyrészt a gyarmati jog működhessen, másrészt végső soron azért, hogy a gyarmati rendszer fennmaradjon. Ennek nemzetközi, illetve globális jogi asszociációjára vonatkoztatva például De Sousa Santos „jogi integritást”, Teubner pedig „globális jogi pluralizmust” említ, mint a jogrendszert érintő megjósolható jövőt. Ám ha ez utóbbi irányvonal jövőképeinek következménye, figyelembe véve a „bennszülött” lakosságra vonatkozó koloniális tapasztalatokat, éppúgy lehet a szeparáció vagy éppen a szegregáció és az elnyomás is.

[22] Ehhez a szellemi irányhoz persze más megközelítések is tartoznak. Francis Snyder például a globális jogi pluralizmust inkább egy széles körű strukturális társadalmi kérdésként fogja fel. Ebbe beletartoznak különféle társadalmi intézmények, normák, konfliktusmegoldási eljárások. Ezek az intézmények autonómak, függetlenek; lehetnek ugyanannak vagy éppen más entitásnak, rezsimnek a részei; lehetnek egy rendszer, de akár egy multilaterális kormányzati tényező részei, melyek mellesleg kapcsolatban is állhatnak egymással, és egy „globális játékeret” alkotnak.^[21] Ez a megközelítés már inkább egy olyan regulatív eljárást vetít előre, mely – az előbbi irányokkal ellentétben – sokkal diverzifikáltabb kontextusba helyezi a plurális normarendet, s nem csökkenti azoknak sem a lokális, sem a globális szignifikanciáját.

2.3. A jogászai professzió és annak szocializációja a globális világban

[23] A globalizációval kapcsolatban persze más irányú – bár kevésbé kiterjedt bázissal rendelkező – kutatások is készülnek/készültek. Természetesen néhány példát ezzel kapcsolatban is érdemes kiemelni.

[24] Ilyen például William B. T. Mock – elsősorban a jogi oktatást érintő – összehasonlító elemzése, aki az információs technológia fejlődését, s annak a jogi oktatásra gyakorolt hatását az ipari forradalom indukálta változásokhoz hasonlítja; ugyan az ipari társadalom megjelenésével a jogászképzés még sokáig az agrárelvek szerint folyt, ám az átalakulás elkerülhetetlenül meghozta az új tárgyakat tartalmazó struktúrát (munkajog, társasági jog stb.), továbbá átformálta a hagyományos tárgyak tananyagát.^[22] Hipotézise szerint az utóbbi évtized „technikai forradalma” hasonló helyzetet teremtett, és a tradicionális képzés szintén lassú reformokon fog keresztülmenni:

- egyfelől új tárgyak jelennek meg, mint a komputerjog, internetjog,
- másfelől a meglévő stúdiumok az információs társadalom értékeinek megfelelően módosulnak.

Másképpen: előtérbe kerül az információt, mint a társadalom új szervező elvét számításba vevő jogi gondolkodás átadása (a jogalkalmazásban az egyes jogágak szabályozásainak már sokszor adaptált a gyakorlatra vonatkozó analógiáinak ismertetése, arra vonatkozó készség kialakítása, például tulajdonjog és az információ mint tulajdon, vagy az információkkal való visszaélés és a büntetőjog relevanciája).^[23]

[25] További példa az államra, illetve részben az állam „szolgáltatában álló jogászságra” nézve végzett kutatások, melyek elsősorban szintén a globalizációhoz köthetők, amint ez a következőkben is látható lesz. A jogászságot, s innentől kezdve természetesen a professziókutatáson keresztül a jogszociológiát különösképpen érintő kérdés az állam szerepének, illetve az államokban található jogászai professzió szerepének megfogalmazása, amelynek persze van jogelméleti, államtani, államelméleti, alkotmányjogi, tételes jogi relevanciája is.

[26] A megváltozott államjogi és társadalmi helyzethez kapcsolhatóan Zygmunt Bauman éles megfogalmazása eklatáns példát mutat:

a szuverenitások névlegessé, a hatalom névtelenné, a helye pedig üressé vált.^[24]

Mivel a gazdasági globális kapcsolatok a társadalomban döntőnek bizonyulnak, ám az ezekből adódó konfliktusok „megfelelő intézményesítése hiányzik”, s a globalizálódás nem vezet „automatikusan a gazdasági formák és a jogintézmények konvergenciájához”. A nemzetállam és joga és jogászsága tehát egyre kevésbé alkalmas az új szabályozási szükségletek kielégítésére, ezért elméleti tisztázást is igényel a nemzetállam jövőjének, a transznacionális jogrendnek és a politikai berendezkedésnek a kérdése.^[25] Továbbá ehhez kapcsolódnak az elsősorban jogszociológiai, de – legalábbis részben – jogelméleti és államelméleti kérdéseket is felvető Volkmar Gessner és Ali Cem Budak szerzőpáros által megállapítottak, miszerint

a tradicionális jogállami modellek és elméletek kiegészítésekre, változtatásokra szorulhatnak, s ez fordulatokat idézhet elő a modern jogelméletekben és a jogászság szemléletében is, melyek a klasszikus elvekhez hasonlóan jelenleg nem tudnak mindenben megfelelő választ adni napjaink globális jogi folyamataira.^[26]

[27] Ugyanakkor ezzel ellentétes elméleteket is találhatunk. Például Catherine Valcke – többé-kevésbé Paul Kennedy-nek a nemzetállamok tekintetében összegző megállapításával összhangban^[27] – egy olyan verziót tart a legvalószínűbbnek, amelyben

a globalizáció hatása bármilyen erős is, a nemzetállami formáció marad az esszenciális politikai egység.^[28]

Továbbá ugyan kétségtelen, hogy a transznacionális – akár formális értelemben vett és professzionális, a transznacionális tranzakciókhoz értő jogászok által kidolgozott, tehát jogi keretek között történő – kapcsolatok egyre sűrűbbek, számosabbak, csak az államok képesek a szerződések tényleges kikényszerítésére, a tulajdonjog garantálására, vagy a szociális biztonság megteremtésére, illetve fenntartására.^[29] Az persze látható, hogy az egyre gyakrabban megújuló kommunikációs technológia, vagy az internacionális piac gyengíti az állam – főleg klasszikus értelemben felfogott – szerepét, ám a demokratikus autoritás egyetlen birtokosa továbbra is az állam marad.^[30] Így azonban felmerül a kérdés: vajon létező folyamatról beszélhetünk-e? Van-e valamilyen komoly hatása a globalizációnak? E kérdések megválaszolása önkényes kritériumok felállításától függ. Önkényes a gazdaság internacionalizálódásának egy bizonyos szintjétől „globális gazdaságról” beszélni, s önkényes a technológiai fejlettség egy bizonyos szintjét küszöbként felállítani stb., mégis a szakirodalom többsége (még a szkeptikusok is) egyetért abban, hogy az 1970-es évektől kezdődően megváltozott gazdasági feltételek, illetve tényleges gazdasági formációk és környezet jött létre, továbbá, hogy a társadalom is jelentős átalakuláson ment, illetve megy keresztül. S így e folyamat kapcsán szükségképpen beszélhetünk jogi, illetve a jogászság attitűdjére vonatkozó relevanciáról, s a kérdés inkább az, hogy milyen mértékűnek kell lennie a jogi változásnak.

[28] Ugyanakkor akár kritikaként is megfogalmazható, hogy a jogszociológia még mindig nehezen lépte túl a nemzetállami kereteket, amint ezt a globalizáció és a jog összefüggéseit vizsgáló neves kutatók, mint például Yves Dezeleay, Bryen Garth vagy éppen Volkmar Gessner is megállapították. A globális folyamatok meglétében és alakulásában a jog fontossága tagadhatatlan, mégis a szociológia tudománya sok esetben ezt a tényt elhanyagolja, következésképpen a jogszociológiának ezen a területén folytatott kutatásai az „elvárásokhoz képest” elmaradnak,^[31] noha pont az előbbieket miatt nyílna szélesebb lehetőség a jogszociológia előtt, mivel a gazdasági globalizáció nem érthető meg a globális üzleti szabályozások nélkül, illetve a globalizáció jelensége nagymértékben függ a piacok jogi konstrukciójától. Vagy például a kulturális globalizáció nem magyarázható anélkül, hogy figyelmet fordítanánk a szellemi alkotások jogának institucionalizációjára a nemzetek feletti szervezetekben, vagy a sérülékenyebb társadalmi csoportok védelme immáron nem képzelhető el a nemzetközi büntető- vagy humanitárius jog, vagy a nemzetközi bírói szervezetek nélkül.^[32] Következésképpen az ezeket tanulmányozó diszciplína – a jogszociológia nélkül.

3. A jog változása és a globalizáció összefüggései

[29] Ami a globális folyamatokkal és jogi trendekkel kapcsolatosan – az egymással összefüggésben lévő vagy éppen független elméletek alapján – mindenképpen kimondható: az autoritással bíró szabályok sűrűségének növekedése szintén megfigyelhető mind a kontinentális, mind a *common law* országokban. Míg a kontinens országai esetében a jogforrási hierarchia magasabb szintjén megjelenő szabályok mellett az alacsonyabb szintű, partikuláris szabályozások megszokottak voltak, addig a *common law* területeken a kormányzat illetően jogalkotása – még ha létezett is – messze alulmaradt a kontinenshez képest, továbbá az ún. (köz)igazgatási jog (*administrative law*) csak az utóbbi néhány évtizedben fejlődött ki teljesen, végeredményben a kontinens jogi kultúrájához némiképp hasonló valójában. Manapság pedig teljesen természetesen használják nemcsak a kifejezést, hanem a kifejezéssel takart szabályokat is: büntetés-végrehajtásra, szociálpolitikára, egészségügyre, környezetvédelemre stb. vonatkozó szabályozások. Mi több más olyan társadalmi intézmények (többek között elsősorban nemzetközi jellegű intézmények), melyek korábban esetlegesen morális szabályokkal vagy szokásokkal voltak lefedve, szintén kvázi pozitívalódott normák formájában szabályozottak. Ez még akkor is lényeges momentum, ha az említett szabályokat nem állami autoritás

hozta létre, vagy éppen államilag nem feltétlenül kikényszeríthető (ilyenek tekinthető a művészetek bizonyos ágai, sport stb.). Mindehhez hozzátehető az a már sokat elemzett tényező, hogy a magánszféra (gazdasági társaságok, jogi személyek stb.) egyfelől szintén egyre inkább tárgyát („célpontjait”) képezik az állami szabályozásoknak, másfelől az említett szervezetek is a jogszabályokhoz hasonló belső normákat alkotnak, amelyek nagyon sok tekintetben a tradicionális normákhoz hasonlatosak. Ez utóbbi tényezőt a szakterminológia a szervezetek jogaként említi, s mennyiségükben és a magatartások befolyásolása tekintetében egyre erőteljesebb jelentőségre tesznek szert. S mivel a globalizáció került fókuszpontba: mindez érvényes a transznacionális vállalatokra is, melyek normáit így még a nemzeti szabályok sem feltétlenül tudják felülbírálni, megváltoztatni.^[33]

[30] A kutatások során szembeűnő legfontosabb dolog azonban a professzionális jogi kultúra jogszemléletének egy igen érdekes kérdésben történő átalakulása: angolszász viszonylatban az észszerűség (*common sense*), illetve kontinentális értelemben az igazságra, kiszámíthatóságra való törekvés tradicionális felfogásában történő változás. A középkorban a képzés a filozófiai, a jog szempontjából erkölcsfilozófiai diskurzus realizálásának, illetve annak hallgatók irányába történő közvetítésének színhelyei, „szentélyei” voltak, a praxis a pozitív szabályok alkalmazását is ennek fényében végezte. A korabeli jogtudósok (*doctorok*) a jogra nem mint igazgatási eszközre, hanem mint az „igazság”, „az igazságra való törekvés művészetének” tekintett, a filozófiához, teológiához közel álló tudományra néztek. Nos, természetesen a jogpozitivisták szemlélet ezt némileg megváltoztatta, ám a jog kiszámíthatósága, az elsősorban a jogdogmatika biztosította kalkulálhatósága, előre kalkulálhatósága elsődleges szemponttá vált, s ezt napjaink jogelméletei is elsődleges szempontként kezelik. A laikus jogi kultúra a jog fontosságának megnövekedésével éppen nagyobb vagy a megszokottnál alacsonyabb szintű reverenciát tanúsíthat a jogászság iránt, de bárhogy is alakul ez a szemlélet, egyetlen dolog bizonyos: a jog kiszámíthatóságának csökkenése, bizonytalanságának megnövekedése. A különféle jogalkalmazási szereplőknek (elsősorban a globális vállalatoknak) a versenyben való minél hatékonyabb érvényesülés miatt legfőbb érdeke a jogforrások és a jogalkalmazás fölötti kontrol kialakítása. Vagyis innentől kezdve a jogra már nem mint az igazságosság pozitív vagy elvszerű letéteményesére tekint a jogászság, hanem mint egyszerű fegyverre, amely az elsőbbség érdekében bevethető, használható vagy éppen semlegesíthető.

[31] A jog kevésbé flexibilis világában, a jogásztársadalom attitűdjeiben korábban elképzelhetetlen változásokat mindenképpen megfelelően jellemzik Marc Galanter szavai.

A jog világának szereplői számszerűségükben megnövekedtek, rétegeik sokszínűségében gazdagabbakká váltak, ehhez kapcsolódóan a jogelvek megsokasodtak, a jogról rendelkezésre álló információ, a jogi szolgáltatások, a jogászok tevékenysége kitért – s mindezek megsokszorozták az előre nem látható párhuzamos jogi jelenségeket és ösztönzik mindazokat az elméleti vállalkozásokat, melyek aláássák a hagyományos elméleteket, elveket, szabályokat és gyakorlatot [...] valaki joga egyre inkább véletlenszerűvé, esetlegessé válik.^[34]

[1] Peter Thomas MUCHLINSKI: „Globalization and Legal Research” *The International Lawyer* 2003, 221. Ami a globalizáció problémáját illeti: talán a mindenki számára leginkább, bár csak az egyik, de legnagyobb hatást gyakorló kérdés a gazdasági változás, illetve az ehhez köthető piaci, pénzügyi kapcsolatok átalakulása. A pénzügyihez szorosan kapcsolódóan a gazdaság terén is – elsősorban a meglévő jogi keretek adta lehetőségek kihasználásával – új jelenségeket lehet megfigyelni. Mellesleg a „globál” szót 1892-ben használták először, ám tudományos szignifikanciát, mint „globalizmus” kifejezés, az 1980-as évektől kapott. Lásd Heba SHAMS: „Law in the Context of Globalization. A Framework of Analysis” *The International Lawyer* 2001, 1589. A pénz fontosságáról rendkívül szemléletesen nyilatkozott Almási Miklós (az európai közös pénzzel kapcsolatos viták idejéről szólva): „úgy látszik, már mindenről le lehet mondani, a zászlóról, a nemzeti múlttól, a himnuszról, a nemzeti kormányról – rendben van, de a pénzünktől nem fogunk, nem akarunk megválni”. MONORY M. András – TILLMANN J. Attila: *Ezredvégi beszélgetések*, Budapest, Palatinus, 2000, 18.

[2] Például a kereskedelmet tekintve a technikai fejlődés és ezzel összefüggésben a kommunikáció felgyorsulása is óriási hatást váltott ki: manapság bármikor, bárkivel, bárhol könnyedén érintkezésbe léphetünk; mindez a korábbi kereskedelmi folyamatokra nem volt, szükségképpen nem lehetett jellemző. Szintén technikai feltételekhez köthetően a mozdulatlanság, a stagnálás eszményét átvette a mozgás elve, mára a társadalom tagjai és azok produktumai folyamatos mozgásban vannak, és a földrajzi határok, illetve elhelyezkedés jelentősége fokozatosan megkérdőjeleződik. Zygmunt BAUMAN: *Globalizáció. A társadalmi következmények*, Szeged, Szukits, 2002, 122–123. Ugyanakkor ez a mobilitás nem mindenki számára egyforma: a globálisan mobilok számára a térnek nincs jelentősége, míg a helyhez kötötteket a körülöttük lévő világ mozgatja, vagyis egyeseknek ez ténylegesen a szabadság, másoknak azonban sokkal inkább kényszer.

[3] Norman Angell a korabeli híres szakértő a következőket írta *Az illúzió kora* című munkájában: „a jelentősebb európai gazdaságok összefonódásának foka immár elképzelhetetlenné tett egy háborút”. Robert WENT: *Globalizáció. Neoliberális feladatok, radikális válaszok*, Perfekt, 2000, 176. Ezeket a sorokat néhány hónappal azelőtt vetette papírra, mielőtt az Osztrák–Magyar Monarchia ágyúí – a történelem egyik legnagyobb fegyveres konfliktusának nyitányaként – 1914. július 28-án megkezdték Belgrád támadását. Másképpen, mint tanulság: egyrészt bizonyos jelenségek „csalókának” tűnhetnek, másrészt a jelenségek értékelése sok esetben valóban szubjektív.

[4] Továbbá az egyik legégetőbb kérdésként aposztrofálva ide sorolható az összpopuláció növekedése és az életszínvonal emelésére irányuló törekvések következtében meglévő problémák, a környezeti problémák globális jellege és kezelésének globális módja, mindez egyidejűleg a szegényebb és gazdagabb országok közötti, illetve az országokon belüli elsősorban etnikai jellegű (de ide sorolhatók a vallási, pozícióból adódó stb.) konfliktusok számának és jelentőségének megnövekedése. Vö. Paul KENNEDY: *A XXI. század küszöbén*, Budapest, Napvilág, 1997, 95–118, 305–323.

[5] Az első folyamatra példának hozható az összes transznacionális pénzügyi szervezet, bank vagy egyéb kereskedelmi, illetve ipari vállalat, az utóbbira pedig az jól ismert már meglévő nemzetközi szervezetek (ENSZ, UNESCO), melyek befolyásolási spektruma bővíthet vagy az éppen még mindig alakuló Európai Unió, amely szupranacionális szerv éppen létrejöttével bizonyítja a hatalmi átstrukturálódást. Ennek részletes kifejtését lásd KENNEDY (4. j.) 127–128.

[6] G. H. von Wrihtot idézi BAUMAN (2. j.) 104–105.

[7] Szintén ilyennek tekinthető – elsősorban szociológiai szempontból vizsgálva – bizonyos már meglévő jogágak jelentőségének és alkalmazási gyakoriságának megnövekedése; ezek közé tartozik a nemzetközi magánjog térnyerése is. Erre szolgált példát James W. Bowersnek elméletében az ún. jogi adaptációs mechanizmusra hozott példája: Kalifornia és Louisiana kereskedelmi relációja. A kevésbé önálló Louisiana gazdasága a kereskedelmi biztonság érdekében az államon kívüli partnerekkel való viszonyuk során azok normatíváit adaptálja – amely kevésbé költséges, mint

fordított szituációban a különféle kereskedelmi partnereknek a lokális jogot elfogadniuk –, így praktikusán akkor is az Egységes Kereskedelmi Kódex (*Uniform Commercial Code*) szabályozza a louisianai gazdasági forgalmat, ha történetesen az állam nem léptette azt hatályba. James W. BOWERS: „The Elementary Economics of Bijuralism: A First Cut” *Journal of Legal Education* 2002, különösen 71–74.

[8] William TWINING: *Globalization and Legal Theor*, London–Edinburgh–Dublin, Butterworths, 2000, 189–190.

[9] English Lloyd Policy SG, vagy a Marine Insurance Act. Vö. MUCHLINSKI (1. j.) 227.

[10] Vö. TWINING (8. j.) 252, és általában a 9. fejezet: 245–257. Például a nemzetközi vállalatok közötti arbitrációs döntések már nem a nemzetállami szabályokon alapulnak, vagyis létezik az államoktól független, autonóm jogrendszer. Az új jogi rendszer és a hagyományos nemzetállami jog különbségeire lásd FEKETE Balázs: „The Fragmented Legal Vocabulary of Globalisation” *Acta Juridica Hungarica* 2004/3–4, 323–333.

[11] Lásd PONGRÁCZ Alex: „A globális szabadjog térnyerése” in AUER Ádám – BERKE Gyula – GYÖRGY István – HAZAFI Zoltán (szerk.): *Ünnepi kötet a 65. éves Kiss György tiszteletére. Liber amicorum in honorem Georgii Kiss aetatis suae LXV*, Budapest, Dialóg Campus, 2018, 771.

[12] SZILÁGYI Péter: „Szuverenitás, globalizáció, európaizálódás” *Jog – Állam – Politika* 2009/1, 73.

[13] Vö. PONGRÁCZ (11. j.) 771.

[14] Nail MACCORMICK: „Beyond the Sovereign State” *Modern Law Review* 1993/1, 10.

[15] Ez természetesen egyáltalán nem újdonság, hiszen ilyen több száz évvel ezelőtt is létezett, mint például a Levante vagy a Hanza kereskedelmi, és mellesleg katonai, politikai szövetségi rendszer.

[16] Sol PICIOTTO: „Network in International Economic Integration: Fragmented States and the Dilemmas of Neo-Liberalism” *Nw. Journal of International Law and Business* 1996/1997, 1014; Sol PICIOTTO: „Fragmented States and International Rules of Law” *Social and Legal Studies* 1997, 259.

[17] Erre remek példa az ausztrál állam és a tasmániai emberi jogi csoportok körül kialakult ellentétek. Lásd Costas DOUZINAS: *The End of Human Rights*, Hart Publishing, 2000.

[18] Részletesebben lásd Gunther TEUBNER: „Legal Pluralism in the World Society” in Gunther TEUBNER (szerk.): *Global Law without a State*, Aldershot–Brookfield–Singapore–Sydney, Dartmouth, 1997, 3–28.

[19] Boaventura DE SOUSA SANTOS: *Toward a New Common Sense, Law, Science nad Politics int he Paradigmatic Transition*, Routledge, 1995.

[20] MUCHLINSKI (1. j.) 235.

[21] MUCHLINSKI (1. j.) 236–237.

[22] Vö. William B. T. MOCK: „Informing Law Curricula: Modifying First-Year Courses to Reflect the Information Revolution” *Journal of Legal Education* 2001, 554–556.

[23] MOCK (22. j.) 554–567.

[24] BAUMAN (2. j.) 109.

[25] SZILÁGYI Péter: „A jogbölcselettel szembeni kihívások a harmadik évezred kezdetén – Magyarországról nézve” *Magyar Közigazgatás* 2004/3, 141–142. „Non veritas, sed autoritas facit legem. Ha oda az autoritás, hol a lex?” Uo. 141.

[26] „Mind a klasszikus, mind a modern jogelméletekben a jog fogalma a legitimáció koncepciójából vezethető le, s ebben az esetben a jogszabályok a nemzetállamok polgárai általi elfogadottsághoz köthetőek. Azonban az állampolgárság és nemzetállam fogalmak jelentése globális szinten elveszti

egymással való kapcsolatát, párhuzamos voltát; ennél fogva a nemzetközi jogalkotás és jogszolgáltatás legitimitása (alapuljon ez a legitimitás akár az egyes államokon, akár kereskedelmi szervezeteken) problematikusává válik. Ebben az összefüggésben a kereskedelmi jog (*lex mercatoria*) és a nemzetközi arbitrációs bíróságok legitimitása is megkérdőjelezhető.” Volkmar GESSNER – Ali Cem BUDAK: *Emerging Legal Certainty: Empirical Studies on the Globalization of Law*, Aldershot, Dartmouth, 1998, 12.

[27] Paul Kennedy összegző álláspontja az, hogy „bár a nemzetek feletti irányzatok gyengítették az állam önállóságát és szerepét, nem jött létre megfelelő pótlék, amely helyettesíthetné, mint olyan alapvető egységet, amely választ ad a világban végbemenő változásra”. KENNEDY (4. j.) 130.

[28] Catherine VALCKE: „Global Law Teaching” *Journal of Legal Education* 2004, 160.

[29] A hivatkozott „jóslat” Francis FUKUYAMA: *The End of History and the Last Man*, New York, Avon Books, 1992 munkáján alapul. Magyarul lásd Francis FUKUYAMA: *A történelem vége és az utolsó ember*, Budapest, Európa, 1994. Fukuyama könyvében a Szovjetunió összeomlása idején, a korszak optimizmusát tükrözve fogalmazta meg tézisét, miszerint a liberális demokrácia és a piacgazdaság vált a fejlődés végpontjává, vagyis a „történelem végeként” értelmezhető állapotává.

[30] VALCKE (28. j.) 167.

[31] GESSNER – BUDAK (26. j.).

[32] Terence C. HALLIDAY – Pavel OSINSK: „Globalization of Law” *Annual Review of Sociology* 2006, 447.

[33] KULCSÁR Kálmán: *A jogszociológia alapjai*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976, 188.

[34] Marc GALANTER: „Law Abounding: Legislation Around the North Atlantic” *Modern Law Review* 1992/1, 14.